

PSYCHOLOGICKÝ POHĽAD NA RITUÁLY AKO SÚČASŤ PRÁCE V NÍZKOPRAHOVÝCH PROGRAMOCH

Miroslava LEMEŠOVÁ

Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta, Katedra psychológie a patopsychológie, e-mail: lemesova@fedu.uniba.sk

Úvod

Deti a mladí ľudia, ktorí sú cieľovou skupinou nízkoprahových programov pre deti a mládež, sa nachádzajú v nepriaznivej sociálnej situácii a z rôznych dôvodov sa vyhýbajú či aktívne nevyhľadávajú štandardné formy inštitucionalizovanej pomoci a starostlivosti, hoci ju v mnohých prípadoch potrebujú. Sú to deti a mladí ľudia prežívajúci záťažové a krízové životné situácie či vyrastajúci v obmedzujúcich, často konfliktných podmienkach (Kol. autorov, 2005). Napriek tomu, že zažívajú v rámci povinnej školskej dochádzky až prílišnú preorganizovanosť priebehu dňa, neraz málo prispôbenú ich potrebám (škola sa orientuje na výkon, čas v nej strávený musí byť preto dokonale využitý), v rodine sa stretávajú s opačnou situáciou (Kaufmannová-Huberová, 1998). Tu často chýba jasne vymedzený systém fungovania, pravidelnosť činností i konzistentnosť výchovného štýlu.

Vzhľadom na zložité situácie, v ktorých sa rodina ocitá, sa deti stretávajú s každodennou neistotou, veľkou rôznosťou priebehu dňa (rodičia nemajú stabilnú prácu a rodina sa preto riadi pracovnými príležitosťami rodičov) či s neustále sa meniacim priestorom existencie rodiny (opakované sťahovanie sa, presuny detí k príbuzným a pod.). Čiastočne sa tieto pomery odrážajú u detí a mladých ľudí vo forme deštruktívneho či agresívneho správania. Bezplatnosť, akceptácia pasivity a nepravidelnej účasti, prijímajúci prístup a poskytnutie bezpečia, anonymita... to sú niektoré z princípov znižujúcich prah, ktorý musia deti a mladí ľudia prekonať, aby sa k službám v nízkoprahových zariadeniach dostali. No i v takýchto zariadeniach platia isté pravidlá, ktoré sú nevyhnutným predpokladom predchádzania konfliktným situáciám. Ich osvojenie a dodržiavanie

je však pre mnohé deti a mladých ľudí náročné. Jednou z možností, ako im pomôcť rešpektovať a osvojiť si stanovené, i keď často minimálne, hranice, sú rituály.

Vo svojom príspevku tak venujem pozornosť rituálom ako spôsobu práce pomáhajúceho prekonávať krízy (Wagner-Willi, 2005) a ponúkajúceho istú formu bezpečia a istoty v neustále sa meniacom a nestálom živote. Rituály sú i odpoveďou na to, ako pracovať s pravidlami a hranicami detí a mladých ľudí. V príspevku vychádzam z mnou realizovaného trojročného akčného výskumu v Komunitnom centre Kopčany, ktoré je hlavným programom občianskeho združenia Ulita sídliaceho v Bratislave. Cieľom výskumu bolo nájsť spôsoby ako pomôcť deťom rôznych vekových skupín zvládať pravidlá stanovené v tomto zariadení a tiež objaviť možnosti pomoci pri prekonávaní ťažkých životných situácií. Rituály, ktoré tu prezentujem, sú výsledkom cyklického procesu overovania ich efektívnosti a zmyslu priamo v praxi.

O rituáloch

Rituály možno vymedziť ako činnosti s opakujúcim sa charakterom a so stanoveným poradím úkonov, ktoré disponujú istou symbolikou a emocionalitou. Majú rôznu podobu. Na jednej strane stoja tzv. veľké, oficiálne rituály ako napr. deň otvorených dverí v organizácii. Na strane druhej je ich podoba menej výrazná, často možno i neuvedomovaná. Ide o tzv. malé rituály či skôr o „mäkšiu podobu rituálu“ ako istej interakčnej a dejovej formy, ktorá ešte nezískala konvencionálnu a štandardizovanú podobu, a ktorú nemusia ani zúčastnení aktéri chápať nevyhnutne ako rituál (Wagner-Willi, 2005). Význam rituálov možno vidieť najmä v tom, že pomáhajú vytvárať istú štruktúru času. Čas delia na významové celky (napr. rituály signalizujú začiatok či koniec nejakej aktivity) a dávajú tak deťom istotu a bezpečie, pretože pomocou rituálov dokážu ľahšie zachytiť a rozčleniť plynúci čas. Rituály tak vytvárajú deťom svet s mnohými opornými bodmi. Dávajú ich životu, i keď možno len na istý, vopred vymedzený čas, stálosť a formu. Sú príležitosťou na uspokojovanie základných psychických potrieb človeka, akými sú spolupatričnosť či identita. Zachytávajú dôležité emócie, a to najmä v situáciách prechodu, tzn. v situáciách zásadných zmien a nových životných úloh.

Napriek tomu, že existuje mnoho pozitívnych ohlasov na zavádzanie a uskutočňovanie rituálov, a to najmä v práci s deťmi, existujú aj ich odporcovia. Proti argumentom, že rituály sú zdrojom bezpečia a istoty, protiváhou k rapidným spoločenským zmenám, že vďaka nim sa

buduje medzi deťmi spolupatričnosť, tak stoja názory, že rituály sú už dávno prekonané a len zneprehľadňujú skutočný priebeh činností, vedú deti k stereotypom, k nesamostatnosti či k plytvaniu časom (Lemešová, 2007). Rituál však, či chceme alebo nie, zostáva prirodzenou súčasťou nášho života i keď sa bránime jeho priamemu vplyvu v podobe prijatia jeho už osvedčených foriem. Nevedome si totiž vytvárame nové rituály (Babyrádová, 2002), a robia to i deti. Musíme im len nechať slobodu a nezakazovať im ich správanie len preto, že sa nám javí nezmyselné (Kaufmannová-Huberová, 1998, s. 9).

Rituály sú produktívne vtedy, ak sa prostredníctvom pevného rámca konania udrží poriadok a orientácia, ktorá ale zároveň pripustí priestor pre individuálny rozvoj a sa jednotliviec identifikuje s hodnotami a orientáciami vyjadrenými v rituály. Sú užitočné, keď je v nich priestor na zmenu, ktorý vyzýva jednotlivca na spoluzamyslenie sa a zodpovedné konanie a keď sa v rámci rituálu vytvárajú spoločné zážitky, ktoré by inak nemali šancu vzniknúť (Groeben, 2000). Dôležitý nie je účel alebo vplyv rituálu, ale jeho zmysel (Babyrádová, 2002). Tí, ktorí sa na ňom zúčastňujú, nie sú len pasívnymi prijímateľmi jeho pravidiel, no dobrovoľne sa na vytváraní týchto pravidiel podieľajú. Je preto dôležité, aby i keď väčšinu rituálov vytvárajú a zavádzajú dospelí, boli tieto prijímané deťmi a mladými ľuďmi. Ak totiž po čase nezačnú byť rešpektované a prijímané, stane sa z nich len umelý prostriedok na dosiahnutie a udržanie disciplíny.

Rituály v Komunitnom centre Kopčany

Rituály možno klasifikovať na základe rôznych kritérií: na základe času, kultúrneho významu, inštitucionálnej šírky, emocionálnej náplne či priestorového umiestnenia (Lemešová, 2007). Ak budeme vychádzať z prvého kritéria, kritéria času, narazíme na veľkú skupinu tzv. **rituálov prechodu**. Nízkoprahové zariadenia predstavujú komplexné sociálne útvary, v ktorých prebiehajú procesy prechodu z jednej sociálnej skupiny do inej, procesy presunu medzi rôznymi priestormi či časovými úsekmi. Rituály v nich získavajú svoj význam ako prahy konania v situáciách sociálneho, časového a priestorového prechodu (Wagner-Willi, 2005).

Mnohé z rituálov, ktoré možno v Komunitnom centre Kopčany pozorovať, patria práve do tejto skupiny rituálov - sú spojené s otázkou začiatku a konca. Sú to rituály sprevádzajúce vstup detí na rôzne aktivity a upravujúce odchod z nich, či rituály lúčenia realizované v čase, kedy dieťa opúšťa zariadenie natrvalo. Vo vstupnom rituály príchodu na aktivitu, ktorý možno

označiť ako **rituál umývania si rúk**, sa dbá na to, aby bolo deťom umožnené prekročiť symbolický prah, ktorý oddeľuje ich osobné správanie typické pre ich život mimo centra od správania, ktoré je určitými pravidlami regulované v centre. Deti si teda ako prvé po príchode umyjú ruky. Počas tohto umývania, ktoré možno chápať i ako isté symbolické očistenie sa, ich celú dobu sprevádza pracovníčka či pracovník, ktorí s dieťaťom vedú rozhovor. Obsah tohto rozhovoru má deti naladiť na danú aktivitu a umožniť im zanechať za dverami osobné, rodinné prostredie.

V prípade skupinovej práce sa na začiatku aktivity vytvára **kruh pre rozhovor**. Ten dáva deťom a mladým ľuďom možnosť vyrozprávať sa a zvyknúť si na to, že sú v inom prostredí, kde platia iné pravidlá a kde sa úplne inak meria čas. Tento rituál stavia pracovníkov do pozície počúvajúceho, umožňuje deťom takýmto spôsobom uzavrieť prežitie a začať sa plne venovať tomu, čo prichádza a čo ich čaká. Je to spôsob ako inak, omnoho zmysluplnejšie, využiť čas, ktorý by sme inak potrebovali na upokojenie situácie. Tak ako s pomocou rituálov deti vítame, rovnako sa prostredníctvom nich i lúčime. Kruh pre rozhovor je rituálom, ktorým sa aktivity i uzatvárajú. U menších detí býva doplnený mäkkou loptičkou, ktorú si medzi sebou deti hádžu. Rozprávať smie vždy iba ten, kto loptičku drží a on hodením loptičky symbolicky odovzdáva slovo ďalšiemu – k rituálu kruhu sa pridáva i komunikačný **rituál odovzdávania slova**. V rámci takto vytvoreného kruhu majú deti a mladí ľudia možnosť spomenúť si na prežitie, pochváliť sa či pomenovať to, čo bolo pre nich negatívne. Podobný uzatvárajúci rozhovor sa robí i pri individuálnej práci, kedy ponúkame dieťaťu priestor na svoje vlastné zhodnotenie. Koniec aktivít býva sprevádzaný i zhmotnením konca v podobe diplomu či nejakej odmeny. Oceňovanie, ktoré má rituálnu podobu, tak pôsobí omnoho pozitívnejšie, ako pochvala udelená akoby „len tak mimochodom“.

I keď príchody či odchody detí a mladých ľudí na aktivity bývajú často plné nespracovaných emócií, väčší citový náboj v sebe nesú definitívne odchody detí (v dôsledku presťahovania sa, odchodu do iného zariadenia a pod.). Tieto situácie sú u detí spojené s prežívaním smútku, hnevu, strachu a neistoty, často totiž nevedia, kedy odchádzajú a nemajú tak mnohokrát možnosť rozlúčiť sa. Jedného dňa tu jednoducho zrazu nie sú. Až v momente rozlúčky sa tak akoby naplní ich potreba pomenovať odchod zo vzťahu, ktorý sa blízkosťou a otvorenosťou rituálu „zmatateľní“ a pretrhne. V Komunitnom centre Kopčany prebieha

lúčenie s deťmi pomocou **pamätníčkov**, malých knižiek s podpismi a kresbami pracovníčok a pracovníkov venovanými na pamiatku. Do pamätníkov sa deťom vlepujú fotografie, ktoré im pripomínajú ich účasť na živote a aktivitách klubu a píšu odkazy, spomienky či želania.

Spomedzi ďalších rituálov, ktoré sa v Komunitnom centre Kopčany používajú, by som rada spomenula ešte dva. Prvým je komunikačný **rituál zdvihutej ruky**. Tento rituál sa prvýkrát použil na aktivite zameranej na deti predškolského veku, v rámci ktorej sa pracovníčky neustále stretávali s tým, že sa deti navzájom nepočúvali. Mlčanie a zdvihnutie ruky tak ostatným signalizovalo, že sú ochotní a pripravení druhého vypočuť. V prípade tohto rituálu ide vlastne o symbolický akt, ktorý je ihneď chápaný všetkými zúčastnenými osobami bez väčšieho vysvetľovania. Rituál sa medzi deťmi rýchlo ujal a používali ho spontánne. Druhým rituálom je **rituál spoločného jedla**, na dôležitosť a významnosť ktorého upozornili samotné deti pri záverečnom kruhu určenom na spoločný rozhovor: „*Mne sa dnes veľmi páčilo, že sme spolu jedli...*“ (výpoveď šesťročného chlapca, júl 2010). Spolu stráviť čas, vychutnávať si prítomnosť dotyčných osôb, sviatok, pohoda, rozhovory, stretnutia, spolupatričnosť, súdržnosť, rodina, šťastie, láska, opora, dôvera, zábava, smiech, budúcnosť, jednoducho byť spolu – to sú niektoré z pojmov, ktorými ľudia v dokumentárnom happeningu združenia Návrat SPOLUPRISTOLE (Šulík, 2009) odpovedali na otázku, čo pre nich znamená byť spolu pri stole. Aj ich výpovede dokazujú, že pri spoločnom jedle sa naplňujú nielen základné fyziologické potreby, no najmä potreby psychického charakteru. Pre deti je táto podoba spoločného jedla celkom novým zážitkom. Nejde len o prípravu spoločného jedla, prestretie stola a rozdanie riadu či želanie si dobrej chuti, ale najmä o čas strávený spolu, kedy napríklad čakaním na ostatných vyjadrujeme ich dôležitosť pre nás, či čas, kedy je priestor na slovný kontakt a vzájomné zdieľanie.

Záver

Rituály sú tak dobré ako ciele, ktorým slúžia. Nemožno vytvoriť univerzálne rituály, tak ako ani deti a mladí ľudia či zariadenia nie sú univerzálne. To, čo s nadšením prijímajú deti vo veku siedmich rokov, môžu odmietať deti jedenásťročné alebo dospelávajúci. Preto je dôležité uvedomiť si, že rituály nie sú niečím, čo je nemenné, no podstatné je, že ich možno meniť, inovovať, môžu zanikať a znovu vznikať. Pomáhajú vtedy, ak dávajú zmysel, ak ich prežívame, ak uľahčujú deťom a mladým ľuďom vyrovnáť sa so zložitými životnými situáciami. Nie sú však

Pri citácii prosím uviesť: LEMEŠOVÁ, M. Psychologický pohľad na rituály ako súčasť práce v nízkoprahových programoch. In *Cesty k múdrosti = Ways to wisdom*. Bratislava : Stimul, 2011. ISBN 978-80-8127-046-8. S. 341 - 346.

---

jedinečným liekom, ktorý vždy a za všetkých okolností pomáha. Treba ich vnímať ako možnosť či príležitosť ako robiť to, čo robíme, lepšie.

Literatúra

BABYRÁDOVÁ, H. *Rituál, umění a výchova*. Brno : Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2002. 315 s. ISBN 80-210-3029-1.

GROEBEN VON DER, A. M. *Rituale in Schule und Unterricht*. Hamburg : Bergmann + Helbig Verlag, 2000. 135 s. ISBN 3-925836-51-9.

KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*. Praha: Portál, 1998. ISBN: 80-7178-203-3.

KOL. AUTOROV. *Nízkoprahové programy pre deti a mládež*. Bratislava : Nadácia mládeže Slovenska , 2005. 136 s. ISBN 80-969348-0-5.

LEMEŠOVÁ, M. Školský rituál alebo ako silnejšie pripútať študentov k škole? In *Výchova, škola, spoločnosť – minulosť a súčasnosť*. Bratislava : Univerzita Komenského, Pedagogická fakulta, 2007. S. 272 – 277.

ŠULÍK, M. A KOL. *Dokumentárny happening SPOLUPRISTOLE*. Návrat, 2009. [online] Dostupné z: www.navrat.sk/spolupristole

WAGNER-WILLI, M. *Kinder-Rituale zwischen Vorder- und Hinterbühne. Der Übergang von der Pause zum Unterricht*. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005. 323 S. ISBN 3-531-14283-6.